

ԲԱՑ ՆԱՄԱԿ ԱՌ Պ. Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Հոս կը հրատարակենք մեր ազնիւ բարեկամ, Պ. Արմենակ Սաղըզեանի խնդրանքին վրայ՝ իր մէկ նամակը ուղղուած առ Պ. Յ. Քիւրտեան, «Իմամ Ղուլի Խան»-ի մասին կատարած ուսումնասիրութեան առթիւ, ԽՍԲ.

Montmorency, 18 Rue Lelaboureur
4 Մարտ 1933

Գերշտարգելի Վարդապետ,

Կը խնդրեմ որ բարեհաճիր այս նամակը հրատարակել ձեր պատուական հանդէսին յաջորդ քիչին մէջ:

«Բազմավեպ»-ի Յունուար 1933 քիչով լոյս տեսած է իմամ Ղուլի Խան Շիրազի վերնագրին տակ և Յ. Քիւրտեան ստորագրութեամբ յօդուած մը որ կը ձգտի ապացուցանելու թէ սխալած եմ իմամ Ղուլի Խանը ծագմամբ հայ նկատելով «La Miniature Persane» երկասիրութեան մէջ, և մտորեցուցած եմ այս մասին Պ. Արշակ Զօրանեանը:

Այս եզրակացութիւնը հիմնուած է Th. Herbert-ի «Պարսկաստանի Համբարդու-թիւններ» անուն գրքին մէջ այս խանին իբր Վրացի ներկայացուցած ըրարուն վրայ, մանաւանդ որ յօդուածագիրը՝ այս անձնաւորութեան մասին գործածած աղբիւրներու մէջ (Della Valle և Tavernier) հայ բլաւուն վկայութեան չէ հանդիպած:

Իմամ Ղուլի Խանի հայկական ծագման մասին միայն Della Valle-ի վկայու-թիւնը յիշած եմ «La Miniature Persane» գրքի մէջ և երբ Պ. Քիւրտեան 1644-ի բարգմանութեան երկրորդ մասին 450-րդ էջը դիմեր, որ ծանօթութիւնով մը նշանակած եմ, պիտի կարդար հետեւեալը:

«Իմամ Ղուլի Խանին հայրը որ Արսիւրտի Խան կը կոչուէր՝ ընտանիքին առաջին անգամը եղած է որ այս (Շիրազի) կառավարութիւնը ձեռք աւելցուցած է: Հայ Քրիստոնէայ եր ծագմամբ, բայց Վրացիներու երկրէն: Իւր երիտասարդութեան իբր գերի ծախուած է՝ առաջին անգամ երեսուն ոսկեղբայրի:»

Անկեղծ թէ Della Valle տարիներ խապահան բնակած է, տեղացի կնոջ մը հետ առնուհաճած է, հայ խնամիկներ ունեցած, Պարսկաստանի բարբերուն և բնակչութեան մօտէն ծանօթ, արժանահաշտ հեղինակ մըն է, և ոչ Th. Herbert-ի պէս անցնող ձանապարհորդ մը:

Բայց այս աւերիչ կ'ոչեմ երկու խօսք ըսել ոչիշ խնդրոյ մը վրայ: Պ. Քիւրտեան՝ Պ. A. U. Pope-ի վիշապագար գորգերուն հայկական լրրալը իբր թէ ապացուցանող ուսումնասիրութիւնը, բարգմանօրէն և արեւոյցութեամբ «Բազմավեպ»-ի մէջ լոյս ըն-ծայելով հանդերձ, նոյն հանդիսին Հոկտեմբեր 1930-ի քիչին մէջ պատասխանած է իր բարգմանած յօդուածին:

Արդ երկու տարի առաջ, 1928-ի վերջերս, ֆրանսական «Syria» հանդեսին մէջ՝ պատասխանած էի Պ. Pope-ի գրութեան և տարօրինակ գոչուողութեամբ մը, Պ. Քիւրտեանի կարգ մը փաստերը խիստ կոշտ հետ կը նոյնանան, առանց ո և է յիշա-տակութեան «Syria»-ի մէջ լոյս տեսած պատասխանին:

Երբ այս տեսակ նմանութիւններ անկարելի ալ լրրան առանց փոխառութեան՝ սա-կայն «Syria»-ի մէջ Պ. Pope-ին տուած պատասխանին և անեկէն կարեւոր փաստերու ծանօթ ըրալը, Սեպտեմբեր-Հոկտեմբեր «Անահիտ»-ին մէջ գորգաշինութեան մասին իր մէկ յօդուածին մէջերէն յիշելու յայտնի է կարծեմ:

Այս տեսակ փոխառութիւններու պարագային աղբիւրը լռելի, ինչպէս իրողութիւն մը ժխտելը առանց զայն ստուգելու՝ կարծեմ ներելի չէ, և Պ. Քիւրտեան պիտի հաճի անշուշտ նկատի առնել մեր դիտողութիւնը:

Հաճեցիր, Գերշտարգելի Վարդապետ, եւնեւ:

ԱՐՄԵՆԱԿ ՍԱԳՔԶԵԱՆ

ՕՐՈՒԱՆ ԳՐԳԵՐ

Man's Mortality

ՄԱՐԴԻԿ ՄԱՀԿԱՆԱՑՈՒ ԵՆ

Գրեց՝ ՄԻՔԱՅԷԼ ԱՐԼԷՆ
(ՅԱՎՈՐ ԳՈՐԾԻ ՄԱՍԻՆ)

Հեղինակը իր գործը առաջ կ'անուանէ: Երեւակայութեամբ մինչեւ 2079 տարին կը փոխադրուի, այսինքն իր պատմելիք առաջին զէնքերէն 82 տարի վերջ, ծանօթութեան մը կամ յառաջբանին մէջ երազասոյր ընթացքով մը մեզի կը ներկայացնէ միջազգային յարաբե-րութեանց, կատարելագործման և օգային ճա-նապարհորդութեան զարգացման և յեղաշրջման պատմութիւնը, շրջանի մը մէջ որ կը սկսի մեր օրերէն և զմեզ կը տանի մինչեւ 1987, երբ արդէն «Օգնաւային խաղաղութիւնը» 50 տա-րիէ ի վեր գոյութիւն ունի: Այս «Օգնաւային խաղաղութեան» միութեան կ'անդամակցին աշ-խարհիս բոլոր ազգերը բաց խտալայէ, Լե-հաստանէ և Զինաստանէ:

Միութեան մէջ միջազգային օգային ուստիկա-նութիւնը միմիայն թոյլատրուած գինեալ ումն է. երեք անկախ պետութիւնները սակայն իրենց սեփական օգային գոյութիւնն ունին: «Օգա-նաւային խաղաղութեան» ձայնատարն է Ազգաց Ընկերակցութիւնը: Ասկէ կը սկսի 1987-ի զէն-քերու պատմութիւնը: Առաջին զինքն արդէն կը զգացուի միջազգային օգնաւային ուստի-կանութեան գոյութիւնը մէջ տրտունջի մը սկզբնաւորութիւնը: Կամաց կամաց՝ հակառակ «միջազգային օգնաւային և օգային ուղիւն-րու» անսշութեան խիստ կարգերուն՝ ընտիր պաշտօնեաներէ շատեր դատարիք կ'ըլլան և կը յարին Դաւիթ Քնոքս գաղափարապաշտ երի-տասարդի մը. ան անխորտակելի սաւառնակ մը հնարած է որ ժամը 2000 մղոն կ'ընթանայ. մինչդեռ ուստիկանութեան ճեպընթաց մեքենա-ներու ծայրագոյն երագութիւնը հազիւ 700 մը-դոնի կը հասնի:

Դաւիթ Քնոքս, զօրացած հարիւրեակ մը սա-ւառնակներէ, զորս կը վարեն ընտիր սաւառ-նորդներ և որոնց իւրաքանչիւրը կրնայ երկուքի ճեպել ո և է գործիք մը և իր ճամբան շարու-նակել առանց փնտ մը կրելու, Քնոքս ի սկզբան տրամադիր է իր ուժերն անկախ պետութեանց ծառայեցնելու - որոնց առաջինն է Խտալիա - «Օգնաւային խաղաղութեան» բռնապետութիւ-նը խանգարելու դիտումով: Փարիզի վրայ հըր-դեհիչ ուսմբեր նետելով՝ Գաղղիոյ մէջ կոյր ու կատարի գայրոյթ մը կը յարուցանէ Ժընեւի,

Պերլինի և միջազգային ուստիկանութեան դէմ, որ չկրցաւ զինքը պաշտպանել:

Քանի մը օրէն բոլոր ազգերը իրար կ'անցնին: Քնոքս կացութեան վրայ խորհելով ինքզինքը երկօայրաբանութեան մը առջեւ կը գտնէ: Օգնել ուստիկանութեան՝ Գաղղիան պատժելու համար՝ պիտի նշանակէր ատելի բռնապետութիւնը զօ-րացնել: Օգնել Խտալիոյ՝ որ բարեպաշտէն առիթի կը սպասէր միջազգային գոյութիւնը խորտա-կելու՝ պիտի նշանակէր աշխարհս դարձեալ տա-նիլ ռամկավարութեան և ազգայնականութեան զաղափարներուն, որոնք արդէն ապացուցուե-ցան որ անգոր են աշխարհս առաջնորդելու այն-չափ ըղձացուած տիեզերական խաղաղութեան:

Դաւիթ կը զոհէ իր կեանքը, պաշտօն տալով իր բարեկամ լաւագոյն ղեկավարին՝ շնջելու, փճացնելու իր օգային անյաղթ նաւատորմը: Այսպէս հեղինակը կ'ուզէ ապացուցանել, որ ամէնէն հաւատարիմ գաղափարապաշտներն ան-գամ չեն կրնար զէնքի գոյութեամբ վերջ դնել պատերազմներուն, ստիպել որ մարդիկ իրարու հետ խաղաղութեամբ ապրին: Կործանարար մի-ջոցներու կատարելագործումը ուրիշ բան չ'ըներ բայց թէ՛ աւելցնել ընդունայն կոտորածներ: Պատերազմէն պատերազմ կը ծնի:

Մարդս այն ատեն միայն պիտի հասնի տիե-զերական խաղաղութեան՝ երբ իր հոգեկան ու-ժերը զարգացնէ:

Պատմութեան միշտ շարժուն է. ամէն անձ-նաւորութիւն նկարուած է պայծառ վրձինով և հոգեկան պայծառատեսութեամբ և նրբին շուն-չով (amorisme) և ամբողջութիւնը հեղինակի յատուկ ուժով ներկայացուած է: Երեւակայա-կան աշխարհը հոն ցուցադրուած է ընդարձակ մանրամասնութիւններով, միշտ արթուն պահե-լով ընթերցողին ուշադրութիւնը:

ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԻՆ ԿԱՐԾԻՔԸ

Մ. ԱՐԼԷՆԻ ԱՅՍ ՎԵՐՋԻՆ ԳՈՐԾԻ ՄԱՍԻՆ

Norman Collins «News Chronicle»-ի մէջ.

«Եթէ Միքայէլ Արլէն գեռ համբաւ շահած չըլլար՝ իր այս գրքով անոր տիրացած պիտի ըլլար: Այս գրք-ըով նոր հոգակ պիտի հանէ ան, որուն առջեւ հինը չնչին բան պիտի համարուի»:

«Manchester Guardian».

«Յայտնի է որ այս գրքը երկար և խոր մտածու-թեանց պտուղն է. կը խնդակցենք Պրն. Արլէնի, որ նոր ոճով մը կը յաջողի իր առաջին արշաւանքին մէջ»:

J. B. Priestley, համբաւաւոր գրիչ «Evening Standard»-ի մէջ.

«Այս գրքը ձեզ կը համոզէ, կը խանդավառէ և մը-տածել կու տայ. չէի կարծեր որ Պրն. Արլէն նկարա-գրի այդպիսի թափ մ'ունենար»:

Francis Iles «Time and Tide»ի մէջ.

«Այլ ինչորեմ որ նկատի չառնէք ուրիշներու կարծիքը և ցոյց տաք Պրն. Արլէնի այն յարգանքը՝ որուն ար- ժանի է. այսինքն՝ զուր ձեզմէ կարգաք անոր գիւրքը»:

✽

Gerald Gould «Observer»ի մէջ.

«Աշխարհս կը կատարելագործուի՝ ի՞նչ կ'ուզէ ը- ւայ, Պրն. Արլէն կը կատարելագործուի: Որքան կը ջանայ, այնքան կը բարեւրի: «Man's mortality»ի մէջ Լըֆօրէն աշխարհիս բարեւրման մասին կը խօսի... Ինչպիսի՞ գիւրք է այս. «Man's mortality» զիս կը դիւթէ: Խոր յուզման պահեր ունի — պատերազմական օդանաւերու բախումներ, օդային պատերազմներ, քա- ղաքներու հրկիզում, մենաւորին անձկութիւնը, ոսմկին զայրոյթը: Գաղափարներու տրամ մըն է: Այս գիւրքը նորէն կը ներկայացնէ մեզի հին հարցում մը. Ո՞րչափ յառաջացիք է մարդկային հոգին որ կարենայ արտա- յայտուիլ ճշմարտապէս խաղաղասէր ընկերութեան մը մէջ: Ա՜յլ խօսքով մարդկութիւնը կը բարեւրի»:

✽

Կարեւոր կը համարիմ ազգակից հայերուս ուշադրութիւնը հրաւիրել Մ. Արլէնի վերջին աշխատութեան շուրջ: Եւ որովհետեւ շատ զբո- ունեցաւ և վիճուեցաւ թէ Արլէն իր ազգութիւնն ուրացած է և կամ նախատած, լաւ է դիտել որ իր այս առաջին ծանր և սրամիտ մտածումնե- րով զիրքը ընծայուած է «Յիշատակին Սարգիս Գուլումեանի — Մանչեսթրի վաճառականին. իր ամենափոքր որդիին»:

Մեր հեղինակին մինչեւ հիմա հրատարակած գրքերը աշխարհիկ նիւթեր կը շօշափէին — ար- տաքին երեւոյթին մէջ թեթեւ ու անբարոյ. թէև ինչ ինչ պատմութեան մէջ կը ցոյցար իր ճշմարիտ հոգին: «Պրիսկիլլա» պատմութեան մէջ, ուր հեղինակը կը տեսնուի երեւակայական կերպարանքի մը տակ, ուր սա կը գանգատի այն դժուարութեան դէմ զոր Հայ փառասէր ե- րիտասարդ մը կը զգայ աշխարհի մէջ իր ձայնը լսելի ընելու համար, որպէսզի գտնէ դադար մը ինչպէս ուրիշ երջանիկ և զարգացած ազգերու գաւակները ունին:

Մ. Արլէն իր այս նոր երկով գտաւ այս դադարը որ ամբողջ աշխարհս է: «Ի՞նչ աշխատութիւն — կը գոչէ անգղիացի քննադատ մը — ի՞նչ ընդ- արձակութիւն, ի՞նչ ուժ»:

Եթէ այս կէտին շուրջ դեռ ո՛ր է տարակոյս մնայ (այսինքն հեղինակին զգացած սիրոյն հան- դէպ իր ազգութեան) կը բաւէ միջադէպը — նկա- րագրուած «Մանգաղը օդին մէջ» Թ. Գլուխը իր նոր գրքին, համոզելու համար ընթերցողը թէ Միքայէլ Արլէն մեծ սէր և գուրգուրանք ունի իր ազգին հանդէպ, քանի որ հոն կըրցած է ստեղծել Արամ Թագուոր Շահինը, միակ հայը որ սոյն գրքին մէջ կ'երեւի, ոչ թէ նոր աշ- խարհի վարիչներէն մէկը — ինչ որ գուցէ չա- փագանցութիւն պիտի ըլլար — այլ անմոռա- նալի տիպար մը անսասան դիւցազնութեան, որով մահը կը դիմագրաւէ՝ յանուն պարտա-

կանութեան և սիրոյ. իր տարօրինակ ժպիտովը՝ գոհունակութեան թէ արդեօք հպարտութեան՝ առ այն զոր ճակատագիրը պահած է իրեն հա- մար:

ՍՈՓԻԱ Կ. ՍՈՐԿՈՒՃ

ՀԱՅ ԵՒ ԱՐԱՐ

ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԻ ՅԱՐԱԲԵՐՈՒԹԻՒՆՆԸ

Գրեց՝ Յ. ՔԻՐԻՍԵԱՆ

Արտատպուած «Անահիտ»էն. տպ. Թիւրապեան փարիզ. 1932

Յ. Քիւրտեան այս ուսումնասիրութեամբ կ'ուզէ ցոյց տալ, որ արաբական տիրա- պետութեան նախ Հայաստանի մէջ կար հայկական բնիկ գեղարուեստ մը. և այդ տիրապետութենէն վերջը փոխանակ կոր- սուելու աւելի առաջ գնաց և բնաշրջ- ջումներ կրեց Թ. և Ժ. դարերուն:

Յատկապէս կ'ուսումնասիրէ հոս գոր- գերու արուեստը:

Պարսկաստանի մէջ Գարուն խոսրովի կոչուած գորգը առասպելական շքեղու- թեամբը գմայլելի իրականութիւն մըն է. Տիգրոնի մէջ արաբացիք գտան այդ պարս- կական գեղարուեստի հրաշալիքը. ըստ պատմիչներու ան արաբացւոց ձեռքն է անցած 637 թուականին, զայն գտած են Տիգրոնի արքունիքը. 1051 քառակուսի մեղր անհաւատալի մեծութեամբ. ան շի- նուած էր Սասանեան խոսրով Ա.ի համար, որուն յաջորդը Անուշաւր զայն գործածած է իր պալատին մէջ. դրախտի պարտէզի նման հրաշագեղ էր այդ գորգին նկարը: Անոր շրջանակը լայն էր, մէջը ծաղիկ- ներու ածուներ, և ծաղիկները հիւսուած բազմազոյն թանկագին գոհարներով: Հողը հիւսուած էր ոսկիով, ջուրը բիրեղներով, ուղիները մարգարիտներով, ծառերուն բու- ները և ձիւղերը ոսկի և արծաթ, տերեւնե- րը և ծաղիկները մետաքսով, իսկ պտուղ- ները երփներանգ գոհարներով: Կ'արժէր երեք քառորդ միլիոն տոլար. արաբացիք այս յաղթանակի սուարը կտոր կտոր ըրած զօրքին բաժնած են:

Հայաստանի մէջ Բ. դարէն գորգաշի-

ՎԻՇԱՊԸ

ՀԱՅԿ. ԳՈՐԳԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

«Որդան (Կարմիր) կամ Kirmiz»

Արտատպուած «Բազմալէզ»էն. Վնեսիկ — Ս. Ղազար 1932

Հայ գորգերու մէջ վիշապի գծագրու- թիւնը խնդրոյ նիւթ եղած էր. արդ Քիւր- տեան կը հաստատէ որ ան իսկապէս վիշապի պատկերն է. եւ վիշապաձեւ գծագրութիւններ ունեցող գորգերը հաս- տատուն փաստերով ցոյց կու տայ որ հայկական գործեր են:

Վիշապին գոյութիւնը Հայաստանի մէջ նախապատմական շրջաններէն կը սկսի: Ըստ Խորենացւոյ՝ Հայաստանի մէջ կար վիշապներու տաճար, ուր կարելի էր մտնել վիշապազարդ բանալիներով, ուր վահանները վիշապի քանդակները կը կրէին: Հայաստանի մէջ վիշապը արգա- սաւորութեան աստուած էր: Նոյն մեր Խորենացին կը գրէ թէ «Սթղահակ ի մեր լեզու է վիշապ»: Ըստ Զենոբի՝ Երզնկայի մէջ գտնուած են վիշապի քանդակներ: Ես տեսած եմ հայկական ճարտարարուեստի խորանի վարագոյր մը, ուր նկարազարդ հիւսուած էր վիշապը եօթը գլխով. եւ արդէն մեր Ուրարտացի նախահայրերուն վիշապն ալ եօթը գլուխ ունէր: Քրիս- տոսէ եօթը դար առաջ վիշապը Հայաս- տանի մէջ պաշտուած է, որով կարելի չէ ըսել որ ան Հնդկաստանէն Հայաստան մուտք ունեցած է:

Քիւրտեան վիշապի և օձի պաշտամուն- քի մասին կը խօսի, և օձը չար և թշնամի կը նկատէ, սակայն ազգագրական տեսա- կէտով, օձը ամէն հին ազգերու մէջ ըն- տանիքի բնակարանին պաշտպան նկա- տուած և խնամուած է. այս մասին արդէն Հայկ Աճէմեան բանասէրը իրական դէպ- քեր կը պատմէ. ես ալ գիտեմ հայ ծերեր որոնք իրենց բնակարանին օձին խնամք կը տանէին:

Քիւրտեան կը գրէ. «Վիշապը հին հայ գորգաշէնին կը հայթհայթէր գծաձեւի ա- ռատ նիւթ և աղբիւր, անոր երեւակա-

նութիւնը բնաշխարհի յատուկ արուեստ մ'ընդունուած է: Արաբացի պատմիչ Խպն խալաուն կը յիշատակէ որ հայերը Բ. դա- րուն Պաղտատի խալիֆաներուն իրրեւ հարկ գորգեր կը հատուցանէին:

Քիւրտեան պատմական փաստերով վրայ հիմնուած կը վկայէ թէ արուեստագէտ հայ վարպետներ շատ հին ժամանակներէ սկսեալ Հայաստանի մէջ կը հիւսէին արծաթ, ոս- կեթել և ուրիշ թանկագին նիւթերով ըզ- մայլելի գորգեր: Արդէն մեր պատմիչներն ալ այս մասին լուռ չեն մնացած. Ասողիկ կը գրէ թէ, Հայոց Կատրամիտէ թագու- հին, Անույ կաթողիկէին կը նուիրէ «Ի զարդ ծիրանեծաղիկ, ոսկեթել նկարագործ անկուածոց»: Վարդան պատմիչ կը գրէ թէ, «Փատլուն առնու զԱնի յԱլփաւանայ, տալով նմա ոսկիապուր նկարս ծաղիկոյի»:

Հեղինակը ճարտարարուեստի վերաբե- րեալ նիւթերուն վրայ հարեւանցի կը խօսի, չի մոռնար հին և նոր ազգային և օտար- ազգի գորգներու վկայութիւնները, ինչ որ ցոյց կու տայ թէ իր գրած նիւթին մասին ծանօթ է: Աղբիւրներէն մեծ մասը անգ- ղիական են. գերմանական նոր հեղինակ- ներու հրատարակութիւններէն յիշատա- կութիւն չունի: «Վաստակ» վերջերս շատ հետաքրքրական ուսումնասիրութիւն մը ունէր գերման լեզուով գորգերու պատ- մութիւնը գրող հեղինակի մը ուսումնա- սիրութեան վրայ, ուր շատ որոշ կը խօսուի հայկական գորգերու հինէն ի վեր կրած բարեշրջումներուն վրայ: Քիւրտեան կիտուածագործութեան վրայ և ոսկերչու- թեան մասին ակնարկութիւններ կ'ընէ և ինչ որ կ'երեւի ապագային այդ նիւթե- րուն վրան ալ պիտի հրատարակէ ու- սումնասիրութիւններ: Գորգեր որոնք ժա- մանակին օտարներու գործ կը համարուէին, արդ ինչպէս կը հաւաստէ նաեւ Քիւրտեան, անոնք զուտ հայկական գործեր են: Քիւֆի զարդագիր ձեւերուն վրայ շատ կը ծա- նրանայ, այդ եւս հայ վարպետներու ճար- տարարուեստի գիւտ է: Նման ծանօթու- թիւններով շահեկան կը նկատեմ Քիւր- տեանի այս ուսումնասիրութիւնը: